

*На допомогу вчителю
Мова моя рідна!*

УДК 37:81'35(091)

І. І. Носко,

методист методичного кабінету відділу освіти Ківерцівської райдержадміністрації,
вчитель української мови та літератури ЗОШ І–ІІІ ст. № 4 м. Ківерці

Для одного народу – один правопис: орфографічні норми Івана Огієнка

Висвітлено головні правописні ідеї І. Огієнка, його внесок у єдині для всієї нації орфографію та літературну мову.

Ключові слова: правопис, варіант, норма, Галичина, Радянська Україна, діаспора.

Nosko I. I. For One People – One Spelling: Ivan Ohienko's Orthographic Norms.

Ohienko's main spelling ideas, his contribution to the spelling and literary language united for the whole nation are covered in the article.

Key words: spelling, variant, norm, Galicia, Soviet Ukraine, diaspora.

Постановка питання. Іван Огієнко – видатний український лінгвіст і славіст, який на багато років уперед визначив розвиток вітчизняного мовознавства, підніс його на якісно новий рівень.

Переосмислюючи нині нашу гуманітарну науку, важко уявити лінгвістику без доробку видатного вченого, автора близько тисячі праць із різних галузей українознавства, який був насильницьки вилучений із культурного простору України.

І. Огієнко – лінгвіст виняткової обізнаності. Досконале знання класичних мов, санскриту, французької, німецької, старослов'янської, російської, польської, сербської та інших гарантувало молодому вченому велике майбутнє. Він був добре обізнаний із граматичною системою багатьох мов світу, що дозволило йому зробити вагомий теоретичний узагальнення й відкриття.

Чи не найголовнішим завданням українського мовознавства в першій половині ХХ ст. було вироблення єдиної літературної норми. Огієнко зробив значний внесок для встановлення правопису. Відстоюючи східноукраїнську норму в Галичині, публікує низку спеціальних видань [2].

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на той факт, що до 1917 року на теренах України не було рідної школи, міністр освіти Центральної ради Іван Стешенко доручає укласти короткий орфографічний кодекс для шкільництва. Школи гостро вимагали усталення правописних норм. Для цього при Міністерстві народної освіти в Києві засновується комісія, яка з 16 квітня по 24 травня 1918 року прискореним темпом працює над залагодженням цієї справи [6].

До складу комісії увійшли такі відомі мовознавці, як Григорій Голооскевич, Микола Грунський, Агатангел Кримський, Олена Курило, Євген Тимченко. Головував Іван Огієнко. Після дискусій і обговорень комісія узгодила остаточний варіант орфографії – першої наукової в незалежній українській державі.

Як результат цієї праці в журналі «Вільна українська школа» (№ 10 за червень 1918 року) з'являються «Найголовніші правила українського правопису». Однак через украї складну політичну ситуацію затвердження їх урядом відклалося.

Після смерті Івана Стешенка (липень 1918 р.) новим керівником освітнього міністерства Миколою Василенком питання встановлення української мови ставиться ширше: приймається рішення про створення Правописної комісії, на яку покладалися обов'язки створити і подати на затвердження уряду нову орфографію. Напрацьовані Іваном Івановичем «Правила українського правописання» лягли в основу її роботи.

І. Огієнко в цій діяльності постійно наголошував, що «українська нація мусить мати одну, для всіх її частин спільну літературну мову, одну літературну вимову, а також і один усім спільний правопис» [3], заснований на східноукраїнській мовній традиції.

Довести справу до затвердження належало все тому ж Івану Огієнкові. Очоливши Міністерство освіти УНР, після прийняття Директорією в січні 1919 року Закону про державну українську мову, за ініціативи міністра створюється комісія для остаточного редагування і погодження правопису. До її складу увійшли Агатангел Кримський, секретар Української академії наук, професор, та Євген Тимченко, директор постійної комісії УАН зі складання Історичного словника української мови. За основу взято попередню орфографію.

17 січня 1919 р. Міністерство освіти схвалило правописний кодекс для обов'язкового вжитку на всій Україні, автором підписаний міністр народної освіти проф. І. Огієнко.

«Для одного народу – один правопис» – основоположна концепція мовознавця. Цей, здавалося б, простий і зрозумілий заклик у 20-ті роки минулого століття доводилося відстоювати. Адже в Галичині все ще функціонував західноукраїнський варіант

літературної мови, закріпленій у правилах, відмінних від східноукраїнських.

Назвемо деякі особливості правопису Івана Огієнка:

– Л у словах іншомовного походження передається м'яким л. Наприклад: *кляс, кольонія*;

– для недопущення збігу в запозичених словах слід уникати сусідства двох голосних: *матеріальний, соціальний, спеціальний*;

– букви г, к, х перед закінченням -і в двоїні часто міняються на з, с, ц: *дві нозі, дві дорозі, дві руки*;

– в іменниках III відміни з основою на групу приголосних -ст- у родовому відмінку однини послідовно вживати закінчення -и. Наприклад: *вісти, злости, радости*, а також: *Руси, осени, крові, любові*;

– частини складених числівників пишуться окремо, причому остання може мати сполучника і: *двадцять шість, сто сімдесят і три*;

– частку -ся в українській літературній мові пишуть разом із дієсловом, і тільки по слові, а не перед ним: *проситься, носитья, я вродився* (а не *я ся вродив*, як писали в Галичині).

Над питанням українського правопису Іван Огієнко працював і в еміграції. Коли в Радянській Україні тривала українізація, професор продовжує трудитися над об'єднанням східно- і західноукраїнських традицій. 1927 р. у Варшаві надруковано «Нариси з історії української мови: система українського правопису», що становлять науково-популярний виклад правил з історичним поясненням.

Завдяки поступливості лінгвіста у справі запровадження єдиного українського правопису в 1929 році Всеукраїнська академія наук і Наукове товариство ім. Шевченка приймають єдині правила для нашої літературної мови. Огієнко писав у передмові до підручника «Рідне писання. Український правопис і основи літературної мови»: «...В ім'я культурної єдності українського народу йдемо за академічним правописом навіть там, де ми з ним не зовсім погоджуємося» [5].

Перебуваючи в еміграції, Іван Огієнко видає щомісячний науково-популярний журнал «Рідна мова» (виходив у Варшаві протягом 1933–1939 рр.), у якому розкривалися найактуальніші проблеми українського мовознавства. Тут висвітлювалися проблеми розвитку і чистоти нашої мови, формування її єдиних літературних норм. Друкувалися статті з питань українського правопису, граматики, етимології, ономастики, термінологічні довідки, поради щодо нормативного слововжитку. Регулярними були повідомлення про нові видання художньої літератури, огляди мовознавчих публікацій, рецензії, бібліографія. Журнал відіграв значну роль у поширенні норм єдиної української літературної мови в Галичині та серед українців поза межами України.

Оцінюючи роль часопису «Рідна мова», Микола Тимошик, український дослідник наукової діяльності Огієнка, з-поміж головних результатів функціонування цього видання відзначає: його філологічне гасло «Для одного народу – одна літературна мова, один правопис» поступово ставало «одним із засобів утвердження й здійснення ідеї національної соборності, ідеї об'єднання української нації».

Український мовознавець діаспори Юрій Шерех-Шевельов зазначав, що Огієнків правопис був найкращим за всю нашу історію.

Яка ж подальша його доля?

У 1929 році нарком освіти Микола Скрипник у тодішній столиці УСРР Харкові скликає нову правописну комісію, до складу якої входить 50 відомих мовознавців. В основу нової орфографії покладено напрацювання Івана Огієнка. На Радянській Україні вона проіснувала до 1933-го, коли було розстріляно тих, хто творив правопис 1929 року, і запроваджено правопис зросійщений.

За часів незалежності була спроба відновити деякі орфографічні ідеї Івана Огієнка. 1999 року Національна правописна комісія розповсюдила для професійної дискусії «Український правопис. Проект найновішої редакції» за загальною редакцією Василя Німчука. Але це не увінчалось успіхом: переважна більшість дискусій висловлювалась проти його впровадження.

Висновки. Професор І. Огієнко невтомною працею давав змогу кожному пізнати правопис та основи української літературної мови, допомагав усталенню єдиної орфографії та єдиної літературної мови на всіх теренах України. Система правописних норм, яку опрацював Іван Іванович, – це великий крок уперед на шляху до формування єдиного українського правописного кодексу.

До останніх днів свого життя І. Огієнко залишився вірним поборником ідеї соборності літературної мови для всіх українських земель та в близькій і далекій діаспорі. Він не втомлювався нагадувати кожному українцеві про головні свої життєві гасла: не соромтеся свого українства, любіть свою мову, спілкуйтеся нею повсюдно, невпинно вивчайте її, дотримуйтеся одного правопису, не занепасти її свої душі зрадливістю усього рідного.

Думки І. Огієнка актуальні для кожної нації, що прагне зберегтися як цілість: мова – основа держави, вона об'єднує націю; літературна мова формується живим життям – пресою, школою, театром, кіно, радіо, рідномовною політикою; щоб зберегти мову, кожен повинен відчувати відповідальність за неї.

В ім'я державності України, в ім'я розвитку національної освіти, культури, науки й духовності жив і працював професор Іван Огієнко (у чернецтві – митрополит Іларіон), людина невсипущої праці й обов'язку, достойний син Батьківщини.

Література

1. Грицак Є. Рідномовні обов'язки (З приводу книжки проф. д-ра Івана Огієнка: Наука про рідномовні обов'язки. Жовква 1936, ст. 72. Б-ка «Рідної мови» ч. 7) [Текст] / Є. Грицак // Вибр. українознавчі пр. – Перемишль : [б. в.], 2002.
2. Матвіяс І. Варіанти української літературної мови від найдавніших часів до кінця XVIII ст. [Текст] / І. Матвіяс. – К. : [б. в.], 1998.
3. Огієнко І. Для одного народу один правопис! Наші правописні непорозуміння [Текст] / І. Огієнко // Рідна мова. – 1933. – Ч. 5. – С. 161–170.
4. Огієнко І. Нариси з історії української мови: Система українського правопису [Текст] / І. Огієнко. – Варшава, 1927. – 216 с.; Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки [Текст] / І. Огієнко. – Жовква, 1936. – 72 с.
5. Огієнко І. Рідне писання. Український правопис і основи літературної мови [Текст] / І. Огієнко. – Жовква, 1933. – 147 с.
6. Шумлянський Ф. Найголовніші правила українського правопису Української академії наук видання 1921 року : розвідка [Електронний ресурс] / Відбиток з «Записок Херсонського Інституту Народної Освіти ім. Н. К. Крупської». – Ч. II, 1926 р. – Режим доступу : kultoramovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine46-46-1.pdf